

ФЕНОМЕН БЮРОКРАТІЇ У СВІТОВІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

Р. І. Пашов

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
pashov.kpi@gmail.com*

Стаття присвячена вивченню проблематики бюрократії та бюрократизму в історії філософії. Показано, що за своєю сутністю бюрократія – це домінування форми над змістом, як протиставлення гармонійному управлінню та всебічному розвитку; взаємодії людей між собою. Охарактеризовані такі типології трактувань бюрократії, як марксистський підхід, веберівська концепція, імперська модель бюрократії. Зазначено, що К. Маркс, позначаючи негативні риси бюрократії, виділяв серед них підміну загальнолюдського особистісним: народних інтересів – власними егоїстичними, громадських очікувань – приватними інтересами конкретного чиновника etc. Наведена позиція М. Вебера, який характеризував бюрократію як прогресивну технологію, що дозволяє значно раціоналізувати процес управління та підвищити ефективність організації. Показано, що імперська форма бюрократії, яку також називають «азійською» або «східною», виникла як своєрідне продовження та доповнення родових стосунків.

Доведено, що нерозчленованість – синкретизм політики та управління, політики та економіки, відсутність приватної власності у населення, натуральне господарство, обмежені товарно-грошові стосунки є сутнісними специфічними параметрами «східної форми» бюрократії, яка не допускає поліпшення адміністративного управління, вона зміцнює своє положення до такої міри, що вплив перетворюється у «бюрократичну державу», «бюрократичний абсолютизм». Чиновництво не лише реалізує адміністративні функції, але й виконує істотну політичну роль, що призводить до «застою» у суспільному житті.

Зазначено, що у межах кожної конкретно-історичної стадії суспільного поступу виділялися різні (інколи майже діаметрально протилежні) трактування феномену бюрократії.

Ключові слова: державний службовець, чиновник, бюрократія, бюрократизм, бюрократичний апарат.

THE PHENOMENON OF BUREAUCRACY IN THE WORLD PHILOSOPHICAL THOUGHT

R. Pashov

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
pashov.kpi@gmail.com*

The article is devoted to the study of bureaucracy and bureaucratism issues in the history of philosophy. It has been demonstrated that the essence of bureaucracy is the dominance of form over content, as opposed to the harmonious management and comprehensive development; interaction between people. The following typologies of bureaucracy interpretations have been characterised: the Marxist approach, Weber's concept, the imperial bureaucracy model. It has been noted that Marx, while distinguishing negative bureaucracy features, singled out the substitution of universal with personal: people's interests with the selfish ones, public expectations with private interests of a particular official, etc. The opinion of Max Weber has been provided as well. According to it, bureaucracy is characterised as advanced technology allowing significant streamlining of the management process and increasing the organization efficiency. It has been shown that the imperial form of bureaucracy, also referred to as «Asian», or «East», arose as a specific continuation and completion of tribal relations.

It has been proven that indivisibility – syncretism of policy and management, policy and economy, the absence of population's private property, subsistence farming, and limited commodity-money relations are the essential specific parameters of «eastern form» of bureaucracy that does not allow administrative management improvement. It strengthens its position to such an extent that the effect turns into «bureaucratic state», «bureaucratic absolutism». The bureaucracy not only implements administrative functions, but also has an important political role leading to «stagnation» in public life.

It has been noted that within each specific historical stage of social development, there were different (sometimes almost diametrically opposite) interpretations of the bureaucracy phenomenon.

Keywords: civil officer, official, bureaucracy, bureaucratism, bureaucratic apparatus.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В історії філософії можна знайти чимало звернень до проблематики бюрократії та бюрократизму. За своєю сутністю бюрократія – це домінування форми над змістом, як протиставлення гармонійному управлінню та всебічному розвитку; взаємодії людей між собою.

Актуальність даної публікації обумовлена тим, що довгий час у вітчизняній науці її розглядали лише з класових позицій та ідеологічно; вважали, що під час побудови нового суспільства це явище само по собі зникне. Отже, не враховували, або ж враховували недостатньо те, що феномен бюрократії властивий будь-якому суспільному ладу та охоплює не якийсь окремий сегмент суспільства, а пронизує всі сфери людського життя. Саме вона – бюрократія – породжує парадокси, які виникають у системі соціального управління, детермінує утворення та відтворення перетворених форм як у системі управління.

Дане дослідження передбачає постановку питання про наукове обґрунтування цієї проблематики її філософську рефлексію. Одним із перших, хто здійснив фундаментальне філософське дослідження цього феномену і зробив спробу розібратися у тому, чим є бюрократія за суттю, був видатний представник німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегель. У творі «Філософія права» він теоретично презентує ґрунтовний «портрет» чиновництва, його сутнісні характеристики, структуру та основні функції. Відповідно до підходу Гегеля, чиновницька держава – це «осередок державної свідомості та найбільш видатної вченості» [5, 268]. За Гегелем, ефективність бюрократичного управління може бути гарантована через дійсну тотожність громадянського суспільства та держави. При цьому філософ стверджував, що сама наявність громадянського суспільства та його взаємодія з бюрократією можлива лише за наявності низки умов: чіткої ієрархії усередині бюрократичної організації, що об'єднує, пов'язує і контролює її; постійних конфліктів між власниками та урядовим контролем згори; безпосередньої моральної та свідомісної культури чиновника, яка повинна служити духовною протиположністю свідомої діяльності.

Бюрократія характеризується Г. В. Ф. Гегелем як основна складова частина суспільства, в якій зосереджені влада, державна свідомість, знання та професіоналізм. Він вважав чиновників головною опорою держави «відносно законності» [5, 269]. Спробу ґрунтового філософського дослідження феномену бюрократії Гегелем можна вважати історично першою.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять класичні принципи дослідження бюрократії, які були досліджені та опрацьовані К. Марксом, М. Вебером (веберівський ренесанс: Р. К. Мертон, Р. Бендикс, Ф. Селзник, А. Гоулднер, М. Крозье, С. Липсет), В. Вільсоном, Р. Міхельсом, Людвігом фон Мізесом та сучасними вітчизняними науковцями. Проте незважаючи на широкий спектр досліджень зі згаданої проблеми недостатньо вивчені теоретичні й практичні умови та особливості розвитку системи управління в умовах реалій українського сьогодення.

Мета даного дослідження полягає в науковому обґрунтуванні феномену бюрократії, з'ясуванні його природи походження, існування та відтворення задля подальшої розробки теоретико-практичних рекомендацій для подолання або ж мінімізації шкідливих наслідків бюрократизму.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Пропонуємо виділити наступну типологію трактувань бюрократії: марксистський підхід, веберівська концепція, імперська модель бюрократії. Хронологічно першою з них є марксистська концепція. К. Маркс вже у своїх ранніх роботах піддав критиці антисупільні наміри бюрократичного чиновництва, показав та довів протилежність, ворожість інтересів бюрократії (як особливого соціального прошарку) та окремих представників бюрократії, громадським інтересам, устремлінням народу. У філософській традиції марксизму чітко виявлена та науково бездоганно обґрунтована справжня сутність бюрократії як втілення приватної власності особливого порядку: власності на владу, управління людьми, привласнення організаційної системи людських взаємовідповідних виробничих відносин.

Бюрократія керується поглядами, згідно з якими громадяни держави поділяються на дві категорії: активні, свідомі громадян, що управляють, і пасивні, несвідомі громадяни, якими управляють. Чиновник, на думку К. Маркса, державний інтерес зводить до рівня особистої справи, так що всі інші смертні усуваються від участі у державному житті [7, 126]. Як видно, уже

тут Маркс намітив загальні контури розуміння сутності бюрократії як розриву та взаємного протиріччя суб'єкта й об'єкта управління.

К. Маркс досить влучно позначав негативні риси бюрократії, серед яких він виділяв підміну загальнолюдського особистісним: народних інтересів – власними егоїстичними, громадських очікувань – приватними інтересами конкретного чиновника etc. Себто спостерігається привласнення держави чиновництвом, нездатність бюрократії вирішувати нагальні та загальнозначимі проблеми розвитку суспільства. Основоположники марксизму розкрили чинний у бюрократичному світі закон ієрархічної структури, відповідно до якого «верхи усе знають краще, а кожна нижча ланка бюрократичного апарату реалізує волю тих, хто займає вище місце в управлінській структурі». Не дивно, що така структура фактично відкидає гнучкість, майже не змінюється під впливом накопичених кількісних (еволюційних) змін. Проте ця сама властивість водночас підкреслює її нездатність до збереження під час революційних змін: у ситуації, коли «верхи вже не можуть, а низи – не хочуть жити по-старому».

Походження бюрократії, її роль у політичній системі та класова сутність є знаряддям буржуазії – змінюючи феодалські привілеї на централізовану та впорядковану систему влади, з еволюцією капіталізму бюрократія постає служницею буржуазії, втрачає самостійність та автономність, в умовах парламентської республіки бюрократія попри все прагнення до самовладдя є знаряддям в руках панівного класу, і соціальна революція приречена на крах, якщо вона змінює лише політичну еліту, залишаючи незмінним її базис [9] – бюрократизовану ієрархічну структуру.

Бюрократія утворює особливу корпорацію, замкнуте «суспільство», або ж точніше – спільноту у державі, саме тому вона за своєю сутністю є уявною, – фіктивною, – державою разом з реальною. Саме ця характеристика бюрократичного апарату, як підкреслює вітчизняний філософ Б. В. Новіков, становила надзвичайно складну проблему навіть за часів СРСР: «усуспільнення в нашій філософській традиції було, по суті, зредуковане до єдиного, притому зовсім не визначального його змісту та значення: було ідентифіковане з процесом, що має своїм результатом встановлення та повне домінування суспільної власності на засоби виробництва... відбувається стрімка регресивна (інволютивна) редукція: усупільненого до суспільного, суспільного до державного, державного до бюрократичного» [10, 105–106].

Основою бюрократичної влади є зумовлене індивідуальними інтересами прагнення підпорядкувати функціонування держави зміцненню та збереженню свого пануючого, привілейованого положення. У бюрократії тотожність державного інтересу та егоїстичної приватної мети виражена в такій формі, що перше постає зредукованим до другого. Внаслідок того, що держава та її основні структури є забюрократизованими, чиновники постають як такі, для котрих єдиною державною метою стає задоволення особистих інтересів.

Кожна держава тією або іншою мірою ідеалізує чиновника, поширює та підтримує уявлення про нього як про ідеального громадянина, необхідний елемент вирішення соціальних, політичних, економічних etc. проблем. Бюрократичний апарат підтримується політичними ілюзіями – ідеалізацією існуючого державного ладу, уряду, апарату влади та управління. Будь-яка система управління прагне виключити себе з числа причин соціального неблагополуччя: бюрократичний апарат знімає з себе провину за соціальні протиріччя, конфлікти та намагається перекласти її на суспільство або інші соціальні верстви. Відповідно до К. Маркса, держава не виражає інтереси громадян, а сама їх визначає, бюрократія представляє волю держави, могутність держави, змістом її діяльності є формальний дух держави [8]. Зрештою, саме в цьому, на наш погляд, полягає джерело, (принаймні основне), що живить енергетику феномену етатизму. (Вже не кажучи про непотизм).

Найбільш детально розробленою концепцією організаційної структури бюрократії, яка становить фундамент сучасного розуміння цього феномену, є веберівський підхід. М. Вебер, на відміну від К. Маркса та його послідовників, дотримувався іншого погляду на бюрократію. Він розробив концепцію «раціональної бюрократії» як основи сучасного державного устрою, яка прийшла на зміну організації патріархальної, за якої звичайній – пересічній – людині без грошей та зв'язків домогтися справедливості було майже неможливо. Фактично раціональна бюрократія замінила кровно-родинні відносини, в яких вирішальне значення мали не права людини, не об'єктивні обставини, а її статус, «капіталізація», зв'язки etc.

М. Вебер вважав, що основні характеристики бюрократії зводяться до таких ключових рис: компетенція кожного бюрократичного рівня чітко регламентована, тобто зафіксована нормативно; ієрархічна організація бюрократичної структури основана на міцно встановлених принципах посадової субординації; уся формальна внутрішньо-організаційна діяльність бюрократизованого апарату здійснюється у формі письмових документів, що підлягають тривалому зберіганню; усі посадовці мають бути фахівцями у сфері адміністрування, себто бути

компетентними не лише у сфері своїх професійних посадових обов'язків, але і знатися на правилах та процедурах діяльності бюрократичної організації в цілому [3, 644].

Бюрократія, на думку науковця, являє собою прогресивну технологію, що дозволяє значно раціоналізувати процес управління та підвищити ефективність організації. Бюрократична модель означає, що «працівники мають діяти не як особистості, а як формальні особи, наділені певними правами та відповідальністю» [3, 649]. Основу влади бюрократії утворює, передусім, привласнення чиновниками посад та пов'язаних з ними привілеїв, преференцій та економічних переваг, але розвиток тенденції до такого привласнення означає втрату чиновництвом бюрократичного характеру, трансформацію бюрократії в децентралізовану владу, яка вже набуває деяких властивостей, характерних для бюрократичного апарату.

На думку М. Вебера, найбільш чистий тип легального панування здійснюється бюрократичним управлінським апаратом, що складається з чиновників, які діють відповідно до таких принципів: вони особисто вільні та підпорядковані владі лише в тому, що стосується їх посадових обов'язків; чиновницький апарат організований у чітко встановлену ієрархію посад; кожна посада має певну сферу повноважень; чиновник обіймає посаду на основі добровільної договірної угоди; кандидати на заміщення посади підбираються на підставі їх спеціальної кваліфікації, яка формально основана на конкурсній основі, проходженні іспитів або за відповідністю отриманого диплому бажаній посаді, що вимагає від кандидатів наявності відповідної спеціалізованої освіти та кваліфікаційного рівня; чиновники призначаються на посаду, а не обираються; винагородою служить постійна грошова платня з правом на державну пенсію; посада розглядається як єдиний або, принаймні, основний вид занять для її обіймача; існує система службового просування відповідно до службових заслуг; чиновник відокремлений від володіння засобами управління та не привласнює свою посаду [3, 655].

Повсюдне поширення бюрократії у державному апараті викликано передусім тим, що вона виявляється ефективнішою, ніж будь-яка інша форма управління. Надійність (відмова від особистих претензій, абсолютне підкорення волі чиновників, вищих за ієрархією), безособовість (легкість заміни одного чиновника іншим), дисципліна (робота винятково відповідно до формалізованих службових інструкцій та посадових положень), постійність управлінського процесу, єдиноначальність, вузька спеціалізація – усі ці параметри досягають найвищого розвитку у бюрократичній організації. Крім того, бюрократична організація – найбільш раціональний інституціональний устрій для вирішення складних завдань управління в сучасному суспільстві.

Влада бюрократичного апарату ґрунтується на знаннях, наявних у його представників, до яких можна віднести: спеціальні навички у найширшому сенсі слова, отримані під час професійної підготовки; специфічні знання, отримані у результаті комунікацій усередині бюрократичної структури: кожен чиновник оперує офіційною інформацією, яка при цьому може бути отримана лише за адміністративними каналами. Діяльність чиновників може повною мірою контролюватися лише за наявності незалежних від бюрократичного апарату джерел інформації.

Фундаментальною основою бюрократичної влади є широке використання чиновниками поняття службової таємниці, коли доступ до тієї або іншої інформації жорстко обмежується, а сама вона – строго дозується. Основною причиною такого обмеження найчастіше є уникнення контролю ззовні. Отже, спеціальна підготовка чиновників і їх монополія на володіння деякими видами інформації дозволяють бюрократії під виглядом адміністративної безсоромності визначати ключові напрями як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави.

Бюрократія у капіталістичному суспільстві, на думку М. Вебера, здатна перетворитися на практично неконтрольовану соціумом групу з особливим статусом. Це може викликати конфлікт між бюрократичним апаратом та інститутами буржуазної демократії. Вебер розглядає бюрократію у суспільствах докапіталістичного типу, що не має таких чітко виражених раціональних передумов, але виконує корисну та необхідну суспільству управлінську функцію. На думку науковця [3, 656], політика – це сукупність людських вчинків, що припускають панування одних над іншими, панування не лише і не стільки як пряме насильство, а діяльність, що пов'язана з організаційним аспектом панування і забезпечує структуроване, впорядковане існування суспільства як цілого, що необхідно не лише для людей сфери управління, які безпосередньо реалізують панування, але й для кожного конкретного члена суспільства.

Джерело зростання ролі та ваги бюрократії у політичній, економічній, науковій, культурній сферах життя суспільства М. Вебер вбачав у процесах соціальної, політичної, господарської концентрації в суспільстві, що супроводжувалися відособленням виробника від використання засобів виробництва, більшості видів продуктивної діяльності. Сфера впливу бюрократичного апарату розширюється разом зі зникненням дрібних приватних виробників та настанням ери мануфактур, зі зростаючою взаємозалежністю різних сфер політики та економіки. Позиція та

роль бюрократії особливо посилюються з появою у держави та суспільства зовнішньополітичних інтересів, ефективна реалізація яких сприяє подоланню капіталом державних кордонів.

М. Вебер запропонував власне бачення ідеального варіанта бюрократії, який має поєднувати у собі такі якості: розподіл праці, обумовлений змінами у суспільному житті та державі; порядок підпорядкування, який є ієрархією нижче- та вищестоящих осіб, що перебувають на службі у суспільства та держави; публічний офіс (канцелярія або бюро) – наявність документів, що регламентують умови діяльності усіх складових ієрархічної владної структури; офіційна процедура підготовки посадовців у соціальній організації; штатні службовці, які обіймають свою посаду відповідно до професії; правила та процедури, регламенти та нормативи, що регулюють режим роботи чиновників і організації; необхідність дотримуватись встановлених правил та процедур [3, 676]. Як зазначає М. В. Туленков, «з часів вивчення бюрократії Вебером вона зазнала суттєвих змін, розвиваючись разом із організаційними структурами управління» [15].

Веберівський варіант осмислення соціальної ролі справжнього бюрократа, на нашу думку, є найбільш універсальним. Проблема професійності чиновників постає в одному ряду з раціональною бюрократією. Питання правлячого класу або прошарку цілком відповідає традиційним формам, тим більше, що М. Вебер виступає за визнання змішаних форм політичного панування, зокрема, за різні варіанти бюрократичного типу управління, характерні для сучасного політичного життя. Проте М. Вебер зазначав, що його модель бюрократії є ідеальною – у світі немає жодної реальної організації, яка б повністю відповідала її характеристикам [3, 693].

Уявлення М. Вебера були розвинені Т. Парсонсом [2, 34] та іншими авторами, які у виникненні бюрократичного механізму розглядали визначену еволюційну універсалізацію, неминуче та необхідне конструктивне зрушення на шляху розвитку соціальних систем. Науковці поступово відходять від раціональної моделі бюрократії та звертаються до дослідження ціннісної складової діяльності бюрократичної організації, в якій пошук умов ефективності здійснюється у сфері неформальних стосунків усередині самих організацій та у їх взаємодії з соціальним середовищем.

У цей самий час представники американської наукової школи розвивали аналогічні підходи до розуміння бюрократії. Одним із найбільш відомих американських дослідників, чий науковий інтерес безпосередньо стосувався бюрократичного апарату, був В. Вільсон [4, 102]. Владні структури, на думку науковця, виконують дві базові функції: по-перше, політичну, яка полягає у виробленні загальних напрямів розвитку суспільства та оформлення відповідної законодавчої бази; по-друге, адміністративну, яка є додатком до цих загальних напрямів та законів до конкретних індивідів і ситуацій. Перша функція здійснюється політичними керівниками, а друга – державними службовцями (адміністраторами).

На думку В. Вільсона, адміністративні питання – це не політичні питання, тому необхідно змінити виконання адміністративних функцій, перетворивши бюрократію на інструмент професійного управління з його принципами чіткої ієрархічної структури, відповідно до якої розподіляються функції конкретного чиновника. При цьому зміна політичного керівництва не має впливати на діяльність адміністративного апарату. Отже, завданням державної адміністрації проголошувалося оперативне та компетентне впровадження рішень політичних лідерів. У цій ситуації політики не лише встановлюють межі функціонування державної служби, вимоги до державних службовців, але й зобов'язані контролювати діяльність адміністраторів, яка має забезпечити розвиток демократичних інституцій.

Ідеї В. Вільсона були розвинені його співвітчизником, політологом Ф. Гудноу, що виклав свою доктрину місця державних службовців у межах демократичної системи в роботі «Політика та адміністрація» [6, 22]. Ф. Гудноу вважав, що всі урядові види діяльності є або політикою, або адміністрацією. Проте ці дві функції, на його думку, не можуть бути повністю відокремлені одна від одної або бути виключною прерогативою ізольованих урядових відомств. Науковець наголошував на тому, що, якщо інакше неможливо, певні відомства могли б бути «в основному політичними», а інші – «в основному адміністративними», при цьому другі повинні підпорядковуватися першим та бути підконтрольними їм.

У філософських трактатах А. Токвіля та Дж. Ст. Мілля бюрократія так само стала об'єктом критики. Французький мислитель А. Токвіль у роботі «Демократія в Америці» зазначав, що «централізація, повсюдність, всемогутність громадської влади, одноманітність її законів – ось найбільш характерні риси усіх політичних систем, що зароджуються» [14, 483]. А. Токвіль дійшов висновку, що заплановані соціальні зміни (реформи), які здійснюються не еволюційним, а революційним шляхом, ведуть до створення більш авторитарного суспільства з граничною централізацією управління та могутньою бюрократією. Можливості обмеження влади

бюрократичного апарату полягають у розвитку представницьких інститутів та громадських об'єднань, непідконтрольних центральній адміністрації.

Англійський філософ та економіст Дж. Ст. Мілль протиставляв бюрократію та парламентську демократію як два протилежні типи політичної системи. Незважаючи на переваги досвіду і чітко встановлених правил, бюрократія поступалася парламентській демократії в тому, що стосується індивідуальної ініціативи, оскільки рутинний характер бюрократичного управління перешкоджав розвитку індивідуальності особистості. На думку Дж. Ст. Мілля, лише в умовах демократичної системи існували можливості для висунення спроможних державних діячів [16].

Сучасні науковці виділяють ще одну модель бюрократії – імперську, яку також називають «азійською» («східною»). Причини, що обумовили відмінність вищезгаданих форм, досліджуються протягом багатьох століть та сягають своїм корінням геокліматичного, цивілізаційного різноманіття земного співтовариства [12, 122].

Азійська форма бюрократії виникла як своєрідне продовження та доповнення родових стосунків. Громадські стосунки в цьому випадку тісно переплітаються з природними (основаними на приналежності до однієї сім'ї, роду etc.), часто-густо виступаючи у вигляді підпорядкованого елемента. У свою чергу, європейська форма соціальності з'являється та еволюціонує у напрямі протидії природним стосункам, руйнуючи та витісняючи їх. Із виникненням державності стосунки існують самостійно, тому розрізняється логіка становлення та розвитку двох типів державності. Азійська (східна) державність виникла з системи природних стосунків як їх продовження, європейська – у процесі руйнування колишньої кровнородової ієрархії.

Класичні азійські держави конституювалися як суб'єкт «позитивного», безпосереднього вираження громадської природи людини, де немає видимої межі між політичною та соціальною сферами: держава не відокремлювалася від суспільства та підпорядковувалась йому. Натомість держава по-європейськи – «негативне», опосередковане вираження суспільної природи людини. З початку свого становлення держава відокремлена від суспільства і в процесі еволюції це виражається дедалі більшою мірою. Загальною ознакою функціонування чиновників «східних деспотій» було те, що за їх допомогою відбувалося одержавлення більшості сторін життєдіяльності суспільства. Бюрократія з різних причин набувала все більших можливостей чинити значний вплив на сферу політики та економіки.

За азійською формою правління, втіленням якої постає азійський спосіб виробництва, держава якщо і не поглинає повністю суспільство, то, щонайменше, стає сильніше за суспільство, тому що колективною працею управляють державні службовці. На думку Р. Арона, коли управління покладається лише на державу, суспільство являє собою однорідний механізм, який при цьому є достатньо ієрархізованим [1, 32].

Соціальні групи розрізняються за способом життя, але жодна з них не має власної влади, оскільки всі вони – складові частини державної структури. Якщо держава є єдиним керівником колективною працею, то привілейованими виявляються особи, так чи інакше пов'язані з державою, або які виявляють інтерес представляти її, тобто це державна бюрократія. Бюрократія – це найбільш привілейований прошарок за умов азійського способу громадського життя, адже у суспільствах такого типу виникають значні суперечності, які при цьому не призводять до класової боротьби (у марксистському розумінні цього поняття).

Імперська модель була зразком державної служби, за умов якої держава якщо і не поглинає повністю суспільство, то, щонайменше, стає сильнішою за суспільство, оскільки усією продуктивною суспільною працею управляють державні службовці.

Перебіг вітчизняної історії достатньо чітко демонструє, що на різних етапах історичного розвитку поєднуються різні варіанти азійської моделі. Починаючи з періоду існування Київської Русі вітчизняні реалії демонстрували домінування суміші візантійського та татарського варіантів, а разом з «Петровськими реформами» до них додалися елементи, запозичені від європейського абсолютизму. Тим більше, як зазначають сучасні дослідники, «за часів Петра I удосконалення «Табеля про ранги» (закону про порядок державної служби, запровадженого царем Олексієм Михайловичем Романовим), а також поширення і запозичення німецько-дансько-шведської моделі державної служби призвело до формування в Росії абсолютистської поліцейської держави з особливо бюрократизованою політичною системою, основу якої становив потужний державний бюрократичний апарат» [13]. Проте в цілому азійська модель державної служби переважала до лютого 1917 року, а згодом – у період існування Радянського Союзу – вона отримала новий імпульс [11, 31].

У суспільствах східного типу спосіб життя, структура та рівень прибутків залежать від природної приналежності людини до певної суспільної групи (класу, верстви), але у жодній з груп не має необхідної автономії, тому вони і не протиставляють себе іншим. За східної форми

правління немає класів, але є бюрократична та державна ієрархія. Політична влада абсолютна та неподільна, носій верховної влади проголошує свою прихильність до певної релігії або ідеології, спираючись при цьому на бюрократію [1, 55].

Нерозчленованість – синкретизм – політики та управління, політики та економіки, відсутність приватної власності у населення, натуральне господарство, обмежені товарно-грошові стосунки є сутнісними специфічними параметрами «східної форми» бюрократії, яка не допускає поліпшення адміністративного управління, вона зміцнює своє положення до такої міри, що вплив перетворюється у «бюрократичну державу», «бюрократичний абсолютизм». Чиновництво не лише реалізує адміністративні функції, але й виконує істотну політичну роль, що призводить до «застою» у суспільному житті.

ВИСНОВКИ

У підсумку слід зазначити, що у межах кожної конкретно-історичної стадії суспільного поступу виділялися різні (інколи майже діаметрально протилежні) трактування феномену бюрократії. Будь-яка модель бюрократії ґрунтується на праві одних людей керувати іншими, яке спирається на чітку ієрархію та жорстку субординацію. Управління як специфічний вид людської діяльності існує з тих часів, коли виникла необхідність у спільній діяльності людей. Поява такого виду діяльності фактично невід'ємно пов'язана із до суспільним розподілом праці. Управління, відповідно до його найбільш широкого розуміння, може бути визначене як діяльність групи людей, що поєднують свої зусилля для досягнення загальних цілей.

Основною тенденцією розвитку управлінської думки ХХ – початку ХХІ ст. є прагнення наповнити науковим змістом поняття «управління» та – для досягнення цієї мети ведуться безупинні дебати про те, чи можливо досягти втілення цього положення у реальності. Протиріччя між вимогами науковості, раціональності, з одного боку, та реальною поведінкою людей – з іншого, являють собою суттєві методологічні проблеми; ці протиріччя стимулюють розвиток теорії управління, що являє собою систему принципів, методів та технологій управління, розроблених на основі інформації, отриманої як емпіричним шляхом, так і в результаті використання досягнень різних конкретних наук. Управління має власне джерело пізнання – практику та, крім того, поповнюється знаннями з різних дисциплін, без яких воно просто не змогло б розвиватися.

Управління – невід'ємна частина людського буття, без якої неможлива ніяка спільна діяльність людей. Можемо констатувати: будь-яке суспільство не може розвиватися без системи управління, оскільки воно складається з індивідів, кожний з яких має свої інтереси, потреби та можливості, досвід та навички практичної діяльності. Відповідно до цього філософська рефлексія феномену бюрократії набуває особливого практичного значення, адже верхівка управління кожним суспільством (на сучасному етапі загальносвітового поступу) являє собою чітко структуровану бюрократизовану ієрархію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. – М. : Наука, 1993. – 254 с.
2. Булыгина Т. А. Советская идеология и общественные науки / Т. А. Булыгина. – М. : МАДИ (ТУ), Ин-т гуманитар. исследований, 1999. – 124 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Наука, 1990. – 808 с.
4. Вильсон В. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений / В. Вильсон. – М. : Вольница, 1905. – 800 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Энциклопедия философских наук. В 14 т. – Т. 3. Философия духа – М. : Мысль, 1977. – 471 с.
6. Гудноу Ф. Политика и администрация / Ф. Гудноу. – М. : Наука, 1958. – 270 с.
7. Макарин А. В. Бюрократия в системе политической власти / А. В. Макарин. – СПб. : АиСТ, 2000. – 156 с.
8. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения в 50 т. Изд. 2-е. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1954. – Т. 1. – С. 219–368.
9. Маркс К. Коммунизм и аугсбургская «Allgemeine zeitung» / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения в 50 т. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1955. – Т. 42. – С. 114–118.
10. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму : монографія / Б. В. Новіков. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – 2-ге вид., перероб. та допов. – 308 с.
11. Оболонский А. В. Бюрократия для XXI века. Модели государственной службы : Россия, США, Англия, Австралия / А. В. Оболонский. – М. : Путь, 2002. – 168 с.
12. Пастухов В. Б. Три времени России. Общество и государство в прошлом – настоящем – будущем / В. Б. Пастухов. – М. : ПОЛИС, 1994. – 654 с.

13. Тишкун Ю. Актуальні проблеми функціонування державної бюрократії в Україні : історико-політологічний аспект / Ю. Тишкун // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 20. – С. 133–138.
14. Токвиль А. Демократія в Америці / А. Токвиль. – М. : Нове слово, 1992. – 558 с.
15. Туленков М. В. Концептуалізація дисфункцій сучасної бюрократії / М. В. Туленков // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 3. – С. 51–53.
16. Mousnier R. Les Institutions de la France sous la monarchie absolue / R. Mousnier. – Paris : PUF, 1974. – P. 89–93.

REFERENCES

1. Aron, R. (1993) Demokratija i totalitarizm. Moskva : Nauka.
2. Bulygina, T. A. (1999) Sovetskaja ideologija i obshhestvennye nauki. Moskva : MADI (TU), Institut gumanitar. issledovanij.
3. Veber, M. (1990) Izbrannye proizvedenija. Moskva : Nauka.
4. Vil'son, V. (1905) Gosudarstvo. Proshloe i nastojashhee konstitucionnyh uchrezhdenij. Moskva : Vol'nica.
5. Gegel', G. V. F. (1977) Sochinenija. Jenciklopedija filosofskih nauk. V 14 t., T. 3. Filosofija duha. Moskva : Mysl'.
6. Gudnou, F. (1958) Politika i administracija. Moskva : Nauka.
7. Makarin, A. V. (2000) Bjurokratija v sisteme politicheskoj vlasti. Sankt-Peterburg : AiST.
8. Marks, K. (1954) K kritike gegelevskoj filosofii prava. Sochinenija v 50 t. Izd. 2-e. Moskva : Gos. izd-vo polit. l-ry, T. 1., 219–368.
9. Marks, K. (1955) Kommunizm i augsburgskaja «Allgemeine zeitung». Sochinenija v 50 t. Moskva : Gos. izd-vo polit. l-ry, T. 42., 114–118.
10. Novikov, B. V. (2006) Tvorchist' jak sposib zdijsnennja gumanizmu : monogr. Kyi'v : NTUU «KPI».
11. Obolonskij, A. V. (2002) Bjurokratija dlja XXI veka. Modeli gosudarstvennoj sluzhby : Rossija, SShA, Anglija, Avstralija. Moskva : Put'.
12. Pastuhov, V. B. (1994) Tri vremeni Rossii. Obshhestvo i gosudarstvo v proshlom – nastojashhem – budushhem. Moskva : POLIS.
13. Tyshkun, Ju. (2008) Aktual'ni problemy funkcionuvannja derzhavnoi' bjurokratii' v Ukrai'ni : istoryko-politologichnyj aspekt. Ukrai'ns'ka nacional'na ideja : realii' ta perspektyvy rozvytku : zbirka naukovyh prac', 20, 133–138.
14. Tokvil', A. (1992) Demokratija v Amerike. Moskva : Novoe slovo.
15. Tulenkov, M. V. (2011) Konceptualizacija dysfunkcij suchasnoi' bjurokratii'. Rynok praci ta zajnjatist' naseleennja, 3, 51–53.
16. Mousnier, R. (1974) Les Institutions de la France sous la monarchie absolue. Paris : PUF, 89–93.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2015 р.